

МОДЕЛЬ ІСТОРІЇ В «КАРПАТСЬКОМУ ТЕКСТІ» В. ГЕРАСИМ'ЮКА: ІСТОРІЯ РОДУ ЯК ВІСЬ СВІТОУСТРОЮ

У статті розглянуто темпоральну організацію «карпатського тексту» Василя Герасим'юка. Доведено, що основою моделі історії в цьому тексті є «родова пам'ять», яка постає певною віссю світоустрою: події світової, державної чи регіональної історії промислені через стосунок до неї поетового роду.

Ключові слова: «карпатський текст», Василь Герасим'юк, історія, міфотворчість.

Відтворення та осмислення взаємозв'язків людини, історії та географії є основою темпоральних структур «карпатського тексту». Історія краю, держави й світу, віддзеркалена в родинній історії; географія і специфіка ієрархічного структурування простору – визначають структурні, семантичні та символічні виміри «карпатського тексту» В. Герасим'юка.

Передусім структуротвірними є так звані «місця пам'яті» [7] – саме це поняття доречно застосовувати для визначення констант карпатського тексту. «Місця пам'яті» є структуротвірними елементами, які пов'язують людину з історією і простором проживання, а також визначають спільні цінності певних спільнот. У таких «місцях», як вважає П'єр Нора, «пам'ять кристалізується і знаходить свій притулок» [7, с. 7]. Серед джерел походження цих елементів можуть бути конкретні артефакти та свідчення власне людей, що зберігають інформацію про явища та ідеї.

Особиста «родова пам'ять», яка формується на основі вивчення власного родоводу, розповідях близьких, легендах та міфах спільноти, для Герасим'юка є стрижнем історії, основним її матеріалом, а локуси Карпат – символічними «центрами» приватної карти світу.

* * *

Книжка вибраного Василя Герасим'юка «Була така земля» підсумовує його творчість за більш як тридцятиліття і в самій своїй назві наголошує на перебуванні поетової «землі» в минулому часі («була»). Географічні параметри карпатської землі, її населення – зі своєю історією, побутом і участю в ритуальних практиках – осмислюються поетом у певному означеному ним специфічному часопросторі, межі, параметри й константи якого маємо намір визначити.

Василь Герасим'юк часто в інтерв'ю та віршах говорить про важливість для себе

світоглядного осмислення зміни культурних парадигм: «віків», а ще частіше – «тисячоліть». Осмислюючи світ на межі другого і третього тисячоліть від Різдва Христового, Герасим'юк означає свою «землю» як модель, на якій проявляються ці фундаментальні культурологічні й аксіологічні зміни. Карпатський світ стає призмою, крізь яку Герасим'юк дивиться не тільки на історію і сучасність свого краю й України, а й на всі етичні досягнення і помилки людства.

Час, який Герасим'юк розуміє як складову «своєї землі», стосується періоду від першого тисячоліття до сучасності: від княжого періоду (Київського та Галицького) і умовного початку заселення Карпат – до наших днів. Особлива увага зосереджується на середині ХХ століття, коли, на думку поета, відбувається гуманітарна катастрофа в Україні й Карпатах. Тоді культурні парадигми людства, за Герасим'юком, починають змінюватися: в автентичний світ приходять «чужий» і перевертає багатівіковий устрій, спосіб мислення, етичну вертикаль. «Тисячоліття» – це також 1000 років християнства в Україні (а Герасим'юк – поет виразно християнський, про що свідчить велика частина його віршів).

Герасим'юк прописує зміни ландшафту, досліджуючи історію не лише людей, а й інших об'єктів простору, при цьому масштаби узагальнень переносяться на століття і тисячоліття. Наприклад, поет відтворює історію лісу, одного з основних маркерів карпатського простору: «Коли праліс поліг, / а молодого лісу ще не було, / великий зруб страшно зіяв між горами» («Молодий ліс»). Сучасні (починаючи з середини минулого століття) зміни для поета – настільки великого масштабу, що навіть ландшафт зазнає зримих перетворень, він набуває мови, щоби засвідчити кінець світу і причину такого завершення – дії людини: «Розкотисто

рокоче з висоти, / з проваль гуде, але на дні самому / Шепочуть губи стулені: прости. / І видають пагорби: нікому) («Вже чув цей сміх...»). Можна сказати, що сучасний стан світу для Герасим'юка – передапокаліптичний (недарма його сприймають як автора есхатологічного світовідчуття [5, с. 419]). Зміни, за якими починається апокаліпсис, – це коли сама «земля», тобто її просторовий вимір, її твердь, основа, – не здатні існувати в умовах «сучасності». Перед-апокаліптична ситуація супроводжується руйнуванням лінійності у зміні епох, настанням часу новоміфологічного, часу хаосу: «Вже чув цей сміх / на пагорбах моїх. / В якому сні? / В яким тисячолітті? / Чий вишкір? / Залишився тільки сміх. / Цей регіт. / Поза часом. // Ніби в міті» («Вже чув цей сміх...»).

Саме тому точно вказаний лінійний історичний час (як у віршах «Восени, наприкінці 40-х», «Бурелім на провідну неділю 1989» тощо) у Герасим'юка так часто зміщується в минуле чи майбутнє, рухається у зворотному напрямку, контамінується з іншими часами (наприклад, у вірші «1745 – Петрівка» опришки «сидітимуть – доки світ»; у точно зазначеному назвою часі з'являються персонажі із XIX і XX століть, а також із біблійних епох).

Герасим'юку важлива не так історична тяглість, причини й наслідки подій, як конкретні дискретні «спалахи» емоцій, що їх супроводжують. Так, одним із повторюваних мотивів, який стосується часопростору «тисячоліття», є момент забруднення одягу афинами (чорницями). Наприклад, у вірші «Стилізація: сонет (II)» опозиція «чисте / забруднене» пов'язана з фіксуванням певного моменту: «Ще й поблазнюєш на межі пожеж – / його сліди в душі не відпереш, / як на сорочці білій плями афин». Завершальне «Афини, Анно» у вірші «Анно, я з тобою співав...» і вжите вже без коми словосполучення «Анно Афини» в назві одного з розділів книжки «Поет у повітрі» надають назві ягоди значення власного імені; водночас жіноче ім'я можна читати як латинське слово, тобто перекладати «Анно Афини» як «рік афини». Ця ягода (виразного темно-синього, майже чорного кольору, сік якої важко відмивається й використовується в барвниках) є маркером часу, його точної фіксації: конкретних споминів, сукупність яких і визначає історичну вісь поетової «землі», ту вісь, яку, у випадку Герасим'юкової моделі історії, творять не лідери держав і ватажки, а звичайні мешканці Карпат, що збирають ці ягоди. З афинами пов'язані побут і виживання карпатців, а також

визначення «свого» (на протигагу «чужому»): у Карпатах ніхто не скаже «чорниця» – тільки «афина» («яфера»). Загальна світова історія для Герасим'юка набуває значення тільки в контексті історії роду й історії Карпат.

Історія роду Герасим'юка є однією з магістральних тем його творчості: з творів різного часу ми дізнаємося про батьків, дідів, прадідів, близьких і далеких родичів. Відносно історії поетового роду структурується хронологічна вертикаль «карпатського тексту», це є основою побудови його історичної осі.

Головні культурологічні, соціальні й аксіологічні розмисли Герасим'юка зосереджуються в основному на історії середини XX століття – це часи вторгнення в Карпати окупантів і відходу місцевих людей у підпілля. З цим періодом пов'язані теми творчості Герасим'юка, який прописує історію роду, точно називаючи імена, деталі біографії, обставини життя й загибелі предків.

Василь Герасим'юк навчається у школі рідного села, а 9 і 10 класи – в Коломиї. Після здобуття середньої освіти вступає на українську філологію Київського університету ім. Т. Шевченка. З цього часу живе у столиці, працює редактором у видавництвах «Молодь», «Дніпро»; з 1994 року робить літературні передачі на державній телерадіокомпанії, а з 2010-го – веде цикл авторських передач «Діалог» на телеканалі «Культура». Віктор Неборак пише, що «навіть зовнішня канва біографії В. Герасим'юка <...> сповнена відчутної напруги» [6].

Дід по батьковій лінії поета був командиром в армії Українських січових стрільців, він помер від ран у 1932 році. Один з його синів, дядько Василя, «був взятий зі зброєю в руках. Відповідно – двадцять п'ять років. А батька з мамою вислали» [4, с. 13]. З боку матері – «рід теж унікальний. Дід був і ройовим, і чотовим, і сотеним. Його псевдо Котигорошко, воно зазначене всюди, де треба» [4, с. 13] – тобто він, як і дядько, воював у підпіллі. «Котигорошко» сидів у одній камері з кардиналом Сліпим, спочатку йому призначили смертну кару, але «треба було у таких випадках, щоби люди давали свідчення про звірства: кинув у криницю якусь активістку або ще щось. Але він мав такий авторитет, що ніхто нічого на нього не наговорив» [4, с. 13], тому вирок змінили на двадцять п'ять років ув'язнення. Поет підсумовує: «У мене по лінії матері, по лінії батька були в УПА <...> ...всі вони в мене були командири» [4, с. 12].

Характер життя Герасим'юкових предків та умови тодішньої державної політики СРСР

зумовили те, що поет народився в Караганді (тодішня Казахська РСР) 18 серпня 1956 року. Батьки, вивезені через «український буржуазний націоналізм» на евакуацію до Караганди, повертаються в рідну Прокураву 1956 року (після XX з'їзду КПРС, коли почалися зміни сталінських порядків), попри те, що малому Василеві всього два місяці. Про рідне село поет каже: «У мене немає жодного домішку навіть із сусіднього села. Вони всі з Прокурави. Їх там цілий цвинтар – десь на три поверхи вниз» [4, с. 14]. Саме це місце постає певним ідеалізованим локусом: «Ми навіть живем і вмираем, хоч ми з Прокурави, / де князь цього світу долоно кладе на плече» («Братові»).

В анотації до книжки «Космацький узір» 1989 року зазначено, що ця книжка разом із «Смереками» і «Потоками» складає своєрідний триптих, де «автор прослідковує кровний зв'язок людини з рідною землею, краєм батьків і дідів. Веде мову про ті духовні набутки, які витримали випробування історичним часом і сьогоднішнім днем» [2]. Тобто ці три книжки можна вважати корпусом, де прописується хронологічний вимір «карпатського тексту», до того ж ця «історія» сповнена дат та імен, адже Герасим'юк турбується про вірогідність своїх текстів.

Так, у «київській» поемі «Сон у метро» назване ім'я повстанця – Святослав (якого згадано поряд із князем Святославом Ігоровичем); у його сотні воював дід Василь (Якібчук). Так само час зміщується в поемі «1745 – Петрівка», де з'являється той же дід Василь. Там ідеться про те, як Довбуш збирає своїх побратимів у корчмі села Ясіня. Серед опису подій та реалій 1745 року несподівано виривають герої та реалії XX століття: «опустив карабін мій дід Василь». Вірш «Прадід» прописує історичну вісь роду до прадіда, прапрадіда (також інших можливих предків), що накладається на історію рідного села і Карпат: вибори до австрійського парламенту, опишківство, солеваріння... Історія вкотре постає чимось невпорядкованим, проте все ж тримається купи не на офіційних записках, а на пам'яті роду: «Прадіда знають, а хто / розкаже про його тата? <...> Коли все губиться? В рік його народження? / У яких церквах, у яких магістратах, / у скриптурах яких німецьких, польських / записаний той рік?»

Крім того, Герасим'юкова модель зображення часу передбачає, що історія роду стає віддзеркаленням світової історії, чи навіть далі: історія роду контамінується із біблійною історією. Наприклад, у «Леонардо: сонеті» через

посередництво картини да Вінчі «Мадонна з немовлям, святою Анною і ягнятком» Герасим'юк накладає ознаки святої Анни, яка «ягням зайшла з морозу», на свою карпатську родичку Анну. Вона теж «заходить» у приміщення, і їй уже про земну дитину, наче про Боже дитя, сповіщають: «Він застудився, Анно...». Біблійний часопростір, де відбувається історія поневірянь святого сімейства, заміщується часом вигнання родини Герасим'юка в Караганду; біблійна історія гоніння та страждання невинних стає частиною історії роду Герасим'юка.

Світова історія у Герасим'юка показана через побут, через те, як вона стосується звичайного життя людини, як вона його змінює; звідси – поєднання історичних мотивів (депортація мешканців Карпат) з побутовими (процес ягодозаготівлі): Герасим'юк, роблячи узагальнення щодо певних періодів карпатської історії, пише, що «вперше із села вивозили не людей, / а повні діжки ягоди» («Молодий ліс»). Він фіксує зміни, які сталися з часів його дитинства, проглядає історію змін світової культури через приватні враження, нібито стає її очевидцем: «Розплющую очі в дитинстві. / Церкви і хати / іще не бляшані – / під снігом – / блищать наді мною» («Я змалку боявся поганого ока. Зомлів...»).

Як уже було сказано, у творчості автора є кілька поезій, де точно вказано час у самій назві; та й за структурою ці тексти схожі, що дає підстави виокремити їх у своєрідний рецептивний цикл: це вірші «Влітку, наприкінці 80-х», «Бурелім на провідну неділю 1989-го», «Восени, наприкінці 40-х», «Восени, наприкінці 30-х». Назва «Влітку, наприкінці 80-х» передбачає відтворення атмосфери вказаного часу; тож Василь Герасим'юк спочатку і насичує текст маркерами, які стосуються 80-х. Зображуючи ситуацію храмового свята, поет детально каталогізує простір: «Мабуть, сам небесний Ілько на своїй колісниці / поскликав їх на храм, / і вони поз'їжджались на свято Іллі / у храмову неділю, / блаженні, жебраки, каліки. // Юродиві пішли між люди, / а інші поставали і повсідали / обабіч довгої дороги до церкви, / і останнім уже не вистачило місця». Герасим'юк розповідає, що в цей момент продається біля церкви, а саме: ікони, хрестики, ланцюжки, писанки, портрети вождів, церковні календарі, – ця каталогізація має точно відтворити реалії описуваного часу. Поет майже уникає якихось тропів чи риторичних фігур, окрім анафори, знову ж за її допомогою перераховуючи й ніби хронологізуючи події: «А коли храмове богослужіння закінчилось <...>, А коли

місцевий люд і сторонський, гостювий, розбрелися по хатах на набутки <...>, А коли спалахнули блискавки, вдарив грім <...>, А коли замовкають юродиві <...>». Але, з іншого боку, подібна структура провокує аналогію зі священними текстами, котрі переповідають сакральну історію, – Герасим'юк таким чином переводить «каталог» у виміри міфо-ритуального тексту. В іншій поезії події, де вже бере участь історичний персонаж Довбуш, зображуються не за згадками в літописах, офіційних документах, а за допомогою ворожіння: «А хто вломився в ті криваві двері – / всі як один – / прочитані тобою в тому серпні / по нутрощах тварин» («На тисовії налягає Довбуш...»).

У вірші «1745 – Петрівка» Герасим'юк поєднує імагінативну міфологічну перспективу з поняттєвою історичною. Точно означуючи час, конкретні імена дійових осіб, вказуючи на точне місце дії (корчма в закарпатському селі Ясіня), Герасим'юк наголошує на тому, що це «історичні постаті»: його персонаж Федьо (реальний опришок Федір Вошук) виліз на горище, «там історію він і проспить». (Ця Герасим'юкова інтенція до чергування й об'єднання поняттєвих та імагінативних пластів наявна і в інших поетових текстах).

Події відбуваються незадовго до того, як «попроситься Довбуш на топірці вже у серпні», тобто помре (тут натяк на легенду та народну пісню, за якою, коли Довбуш був підстреленим, попросив побратимів «взяти його на топори» і «занести у чорні гори»; а серпень – 24.08.1745 – це реальна «історична» дата смерті народного ватажка). Герасим'юк далі подає ніби «хроніку», яка стосується інших ватажків опришків; називає їхні імена, час і обставини смерті: «За ним Орфенюк піде / ще у цьому році... Лиш Баюрак / погуляє в цих горах дев'ять літ / і на stratі попросить у сосіпак / станіславських – сосіпку». Спосіб викладу цих думок – сухий і каталогійний, близький до карпатських пісень-хронік.

Про «сучасність» Герасим'юк говорить нечестно, а коли й згадує, то представляє її через маркери занепаду, ентропії, симулякрів. Іван Дзюба

вважає, що «збірка “Діти трепети” (1991) – може, найдраматичніша у творчій спадщині Василя Герасим'юка минулого десятиліття. До неї ввійшли вірші, писані переважно в період піднесення національно-демократичного руху, коли склалися об'єктивні й суб'єктивні передумови для здобуття омріяної державної незалежності України. Ця атмосфера тривоги, надій і жадань не могла не відбитися на поетових настроях і рефлексіях. Але його духовний формат завеликий для мітингової риторики, і цей історичний злам він сприймає в інших вимірах: як проблему відповідностей чи невідповідностей світопочування та етичного тону нації перспективі самоствердження нації в новій якості, в повноті свого буття» [3, с. 13]. Цю тезу продовжує Віктор Неборак: «Поезія Герасим'юка не надто охоче допускає в себе втручання сучасності, які могли б претендувати на таку чи таку історичність. Знакові події останніх тридцяти років, такі як аварія на Чорнобильській АЕС, проголошення Незалежності України, Помаранчевий Майдан та деякі інші не привернули особливої уваги поета» [6, с. 13].

Така візія сучасності спровокована також тим, що поета цікавлять широкі розрізи історії цивілізації – тисячоліття, періоди зміни світоглядних парадигм вселенського масштабу; а осмислювана ним середина ХХ століття – це час ентропії, «кінця історії», тобто зростання дії сил хаосу, тому він і створює власну модель історії. Історія і міфологія у Герасим'юка переплітаються в дусі модерністичних пошуків у слові, проте цей прийом має конкретну мету – схематизувати час заради ритуального відтворення стану світу в момент його перетворення, переходу в нову парадигму.

Отже, історична модель Герасим'юкового тексту будується на одночасному поєднанні «реальних» історичних подій з подіями карпатських міфів; з іншого боку, Герасим'юк вибирає зі світової історії тільки ті події, які стосуються історії його роду та його землі; схематизує їх та контамінує; частково заміщує історією роду світову й біблійну історію.

Список літератури

1. Герасим'юк В. Anno афини / В. Герасим'юк. – Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2016. – 320 с.
2. Герасим'юк В. Космацький узір / В. Герасим'юк. – Київ : Радянський письменник, 1989. – 135 с.
3. Дзюба І. І є такий поет... / І. Дзюба // Герасим'юк В. Була така земля. Вибране / В. Герасим'юк. – Київ : Факт, 2003. – С. 7–20.
4. Інший формат: Василь Герасим'юк / упоряд. Т. Прохасько. – Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2004. – 60 с.
5. Моренець В. Оксиморон. Літературознавчі статті, дослідження, есеї / В. Моренець. – Київ : Аграр Медіа Груп, 2010. – 528 с.
6. Неборак В. Поет «останніх речей»: Василь Герасим'юк і кінець міфології [Електронний ресурс] / В. Неборак. – Режим доступу: <http://litakcent.com/2011/09/02/poet-ostannih-rechej-vasyl-herasymjuk-i-kinec-mifolohiji> (дата звернення: 15.10.2013). – Назва з екрана.
7. Nora P. Between memory and history / Pierre Nora // Special Issue: Memory and Counter-Memory. – University of California Press, 1989. – P. 7–24.

M. Laiuk

THE HISTORICAL MODEL IN THE “CARPATHIAN TEXT” BY VASYL HERASYMIUK: FAMILY HISTORY AS A WORLD ORDER AXIS

The article considers the temporal structure of the “Carpathian text” by Vasyl Herasymiuk. It is proved that “family memory” is the basis of the historical model. It is the axis of the world order: events of the world, the state or the regional history are comprehended through the poet’s family’s connection to those events. It is noted that the main historical events connected with the middle of the twentieth century are subject to social, cultural, and axiological considerations of the poet. Time layers move and contaminate frequently. Their orderliness is provided by the imaginative and ideological integrity. The researcher has investigated the main stages of the poet’s family history connected with the struggle against insurgents, survival, or demolition, as well as the opryshky times. It is proved that Vasyl Herasymiuk develops the model of history on the basis of the family and community memories, legends, and myths with the “family memory” as the axis.

Keywords: “Carpathian text”, Vasyl Herasymiuk, history, myth creation.

Матеріал надійшов 03.04.2017

УДК 821.161.2.09

Пелешенко О. Ю.

ІНТЕКСТ «ХОДІННЯ ДО РАЮ» В ДРАМІ МИКОЛИ КУЛІША «НАРОДНИЙ МАЛАХІЙ»

У статті висловлено гіпотезу, що апокриф «Ходіння Агапія до раю» є тематичним інтекстом п’єси М. Куліша «Народний Малахій». У розвідці зроблено спробу простежити генетико-контактні зв’язки між середньовічним нарративом та текстом першої третини ХХ ст. Окрім засвоєння окремих образів, мотивів, сюжетів, у драмі адаптовано структуру ходінь до раю, «жанру-васала», у межах якого відбулася інтеграція двох літературних таксономічних одиниць – ходіння та утопії. З погляду семіотики простору вказано на ізоморфізм топосу шляху в паломницьких текстах та драмі Миколи Куліша і доведено залежність описових парадигм радянізованого Харкова в «Народному Малахії» від Едемського локусу в українських середньовічних апокрифах.

Ключові слова: Микола Куліш, «Народний Малахій», інтекст, українська середньовічна література, апокрифи, паломницька проза, утопія, ходіння до раю, героїчний міф, homo soveticus.

Драматургія М. Куліша є своєрідним дзеркалом художньо-естетичних шукань доби розпаду світоглядного моноліту позитивізму та утвердження нових принципів поетики, засадничими рисами якої є реактуалізація спадщини епохи

Середньовіччя і Бароко та, за визначенням Є. Мелетинського, явище «реміфологізації» [16], художній прийом та водночас маркер зміни антропологічних констант: усвідомлення митцями кризи європейської «фаустівської» культури,